

BERGEROVÁ/WALTER

MÓRIC BEŇOVSKÝ

*Dobrodružný príbeh prvého
slovenského svetobežníka*

FAKTY • MÝTY • LEGENDY

*„Beňovský ovláda nezvyčajné umenie potešiť každého:
zvádza svojou výrečnosťou, vzbudzuje dôveru
svojimi postrehmi.“*

— A. V. P. Duval, autor libreta k opere
BÉNIOVSKI OU LES EXILÉS DU KAMCHATTKA (1800)

*„Jeho slabosť i sila spočívali v jeho veľkej predstavivosti.
Nebol by osobou, ktorou bol, keby si nepredstavoval,
že je niekým, kým nebol.“*

— Leon Orłow, autor knihy
MAURCY AUGUST BENIOWSKI (1961)

OBSAH

Úvod / <i>Stretnutie s legendou</i>	9
Cesty a plavby Mórica Beňovského / mapa	14
Stručný prehľad udalostí v 18. storočí	16
Známe osobnosti, ktoré stretneme v príbehu	20
I. KORENE A MLADOSŤ (1746 – 1768)	
1. Pôvod a detstvo	23
2. Úmrtie rodičov a prvé konflikty	29
3. Útek do Poľska a utajený sobáš	34
II. POVSTANIE A VYHNANSTVO (1768 – 1771)	
1. Pod zástavou Barskej konfederácie	39
2. Z kazaňského azylu do sibírskeho okov	45
3. Na konci sveta	50
4. Bolšerecká vzbura	56
III. Z KAMČATKY DO MACAA (1771 – 1772)	
1. Cesta severným Pacifikom	61
2. Na Beringovom ostrove	68
3. Aleutské ostrovy	72
4. Pobrežie Japonska	75
5. Pristátie na ostrove Amami Ōšima	78
6. Tajuplné brehy Formózy	83
7. Koniec námornej odysey lode Svätý Peter	86
IV. PLAVBA DO EURÓPY (1772)	
1. Z Macaa do Batávie	93
2. Île de France a zrod madagaskarského sna	95
3. Letmý dotyk s Madagaskarom	98
4. Príchod do Európy	100
5. Zvítanie sa so Zuzanou	106
V. PRVÁ MISIA NA MADAGASKARE (1773 – 1776)	
1. Príchod na Madagaskar a založenie prvých osád	109
2. Mayeurove expedície, osobná tragédia a vojny s domorodcami	116
3. Vrchol a pád kráľa Madagaskaru	124

VI. HLADANIE SPOJENCOV (1777 – 1783)	
1. Návrat do Európy	133
2. Nový domov a šľachtické povýšenie	136
3. Jadranský sen	141
4. Prvá skutočná cesta do Ameriky	144
5. Nová expedícia na obzore	148
VII. POSLEDNÉ DEJSTVO (1784 – 1786)	
1. Druhá plavba na Madagaskar	155
2. Vládca nezávislého štátu	159
3. Osudový útok	161
4. Príbeh cestopisu, ktorý sa stal bestsellerom	167
VII. ZÁVEREČNÉ SLOVO A ZOPÁR FABULÁCIÍ	
1. Beňovského legenda <i>alebo</i> najlepšia PR kampaň v histórii	177
2. Dva scenáre na záver: Čo by bolo, keby...	181
 DODATOK – LIST BARÓNA D' ALADÁRA	188
ZDROJE	192

Úvod

Stretnutie s legendou

Predstavte si muža, ktorému sa za necelé dve desaťročia podarilo prežiť život natoľko pohnutý a bohatý, že by bežnému človeku stačil aj na tri. Predstavte si vidieckeho aristokrata, ktorý ušiel z trestaneckej kolónie na ruskej Kamčatke, s partiou vzbúrencov ukoristil cársku loď a preplavil sa s ňou cez neprebádané a nebezpečné vody severného Pacifiku. Predstavte si toho istého človeka, ako o niečo neskôr oslňuje versailleský dvor, v parížskych salónoch hrá šach s Benjaminom Franklinom, jedným z budúcich otcov zakladateľov USA, v belgických kúpeľoch spriada plány s Giacomom Casanovom, predkladá Márii Terézii plán na spoločné podnikanie a medzitým sa na divokom ostrove uprostred Indického oceánu necháva miestnymi kmeňmi korunovať za ich najvyššieho náčelníka – *ampansakabé*, kráľa Madagaskaru.

Znie to ako román z pera Alexandra Dumasa, dobrodružná fikcia v štýle Roberta Louisa Stevensona či hollywoodsky scenár, pri ktorom si historik unavene povzdychne nad nedostatkom realizmu – a sčasti aj je. Tento muž ale skutočne žil, dýchal a zanechal po sebe stopu v archívoch na štyroch kontinentoch. Volal sa Móric Beňovský.

Vstúpiť do jeho príbehu však znamená ocitnúť sa na historickom mínovom poli. Beňovský totiž nebol iba mužom činu, ale aj majstrom fabulácie – presnejšie povedané, tvorcom vlastného mýtu. Keď v roku 1790, štyri roky po jeho tragickom skone, vyšli v Londýne jeho posmrtné Pamäti a cesty (*Memoirs and Travels*), kniha sa okamžite stala svetovým bestsellerom. Európa, hladná po exotike a hrdinských skutkoch, dychtivo hltala príbehy o jeho úteku zo Sibíri, bojoch s domorodcami na Taiwane či o budovaní impéria na Madagaskare.

Postupné sprístupňovanie štátnych archívov v Paríži, Londýne, Petrohrade a Budapešti, ako aj lepší prístup k historickým zdrojom prostredníctvom online knižníc však začali narúšať túto pozlátkovú fasádu. Historici s prekvapením zistili, že Beňovský bol nielen fascinujúcim dobrodruhom, ale aj neúnavným „barónom Prášilom“. V miestach, kde v skutočnosti velil len v malých šarvátkach, si v pamätiach prisudzoval velenie tisícovým armádám, a tam, kde bol iba radovým účastníkom či jedným z mnohých aktérov, sa štylizoval do pozície hlavného hýbateľa dejín. Opomenul pritom spomenúť čokoľvek, čo by na neho vrhalo negatívne svetlo. Znamená to azda, že si všetko vymyslel? Vôbec nie. A práve v tom tkvie jadro fascinácie jeho osobnosťou a osudom.

Táto biografia nevznikla preto, aby nekriticky preberala Beňovského sebastredné zápisky, no ani preto, aby ho s chladným akademickým odstupom odsúdila ako obyčajného klamára. Naším cieľom bolo pátrať po pravde v pavučine legiend, konfrontovať jeho tvrdenia s faktickými záznamami v lodných denníkoch, diplomatickou korešpondenciou či hláseniami koloniálnych úradníkov. Chceme vykresliť človeka z mäsa a kostí – muža s nespornou charizmou, nezlomnou odvahou a neuveriteľnou schopnosťou prežiť, ktorého však zároveň poháňala nezdravá ctižiadostivosť, egocentrizmus a neschopnosť podriaďiť sa akejkoľvek autorite.

Svet v plameňoch: Globálne javisko 18. storočia

Ak chceme pochopiť fenomén Beňovského, musíme najprv nazrieť do sveta, v ktorom vyrastal. Druhá polovica 18. storočia nebola iba érou honosných parochní, elegantných menuetov a prísnej etikety; bol to čas bezohľadného geopolitického pragmatizmu a globálneho boja o moc. Svet sa ocitol v pohybe a tradičné piliere spoločnosti sa otriasali v základoch.

Na jednej strane išlo o éru osvietenstva. Európski filozofi ako Voltaire, Rousseau či Montesquieu podrobovali kritike absolutistickú moc panovníkov a vyzdvihovali silu rozumu, vedecký pokrok a prirodzené práva jednotlivca. Rodila sa nová viera v napredovanie – presvedčenie, že človek je vďaka intelektu a technológiám schopný pretvoriť nespútanú prírodu na civilizovaný svet. Súčasťou toho bola snaha o takzvaný „osvietený kolonializmus“. Beňovský bol do istej miery stelesnením tohto myšlienkového smeru.

Na druhej strane však tento svet v dôsledku koloniálnych konfliktov krvácal. Sedemročná vojna (1756 – 1763), ktorú historici neraz považujú za prvý skutočný globálny konflikt, zásadne zmenila rozdelenie mocenského vplyvu. Veľká Británia v nej zdrvivúco porazila Francúzsko, obrala ho o kanadské územia a výrazne oslabilila jeho pozíciu v Indii. Ponížené Francúzsko následne zúfalo hľadalo cesty, ako si vrátiť stratenú prestíž a zaistiť si nové strategické základne na námorných obchodných trasách. Aj preto bol Paríž neskôr taký naklonený návrhom neznámeho uhorského grófa, ktorý mu prostredníctvom ostrova Madagaskar sľuboval kontrolu nad Indickým oceánom.

V tom istom čase sa na východe prebúdzalo cárske Rusko. Za panovania Kataríny II. Veľkej sa Ruské impérium začalo agresívne rozpínať. Na západe pohlcovalo slabnúce Poľsko, na juhu bojovalo s Osmanskou ríšou a na východe kolonizovalo nekonečné priestory Sibíri až po brehy Tichého oceánu. Práve do tohto mlynčeka na ľudské osudy sa Beňovský dostal, keď sa zapojil do poľského odboja.

Tento svet sa však vyznačoval jednou špecifickou črtou, ktorá je dnes už minulosťou: trpel kritickým nedostatkom informácií. V čase absencie telegrafu, satelitov či okamžitého spravodajstva putovali správy o udalostiach na opačných koncoch zemegule do Európy celé mesiace, nezriedka aj roky. Pritom bolo ešte veľa neobjaveného, nevysvetleného, a preto sa všetko považovalo za možné. Komukoľvek s dostatočnou dávkou drzosti, autoritatívnym vystupovaním a nespútanými ambíciami sa tak otvárala cesta presvedčiť predstaviteľov moci takmer o čomkoľvek. Išlo o zlatý vek dobrodruhov, politických šarlatánov, ale i skutočných vizionárov, kde sa hranice medzi úlohami špióna, piráta, učenca, podvodníka či hrdinu neustále stierali. Práve v tomto neprehľadnom prostredí sa pohyboval Beňovský a robil to s neuveriteľnou obratnosťou.

Maďarský Poliak zo Slovenska (ktorý si možno želal, aby bol Francúzom): komu vlastne patrí fenomén „Beňovský“?

Snažiť sa zaradiť Mórica Beňovského do úzkych národných rámcov nie je z historického pohľadu jednoduché. Slováci ho úplne pochopiteľne považujú za svojho rodáka z Vrbového a zdôrazňujú jeho otcovský pôvod, kým maďarská historiografia ho ako Mórica Benyovszkého vidí cez optiku

hrdého uhorského šľachtica. Poliaci si ho uctievali ako hrdinu Barskej konfederácie, ktorý v boji proti cárskemu Rusku neváhal riskovať život. Pre Francúzov bol až príliš ambicióznym dobrodruhom, hoci pre nich roky pracoval; za svoj život možno viac komunikoval vo francúzštine ako v hoci-ktorom inom jazyku vrátane slovenčiny. A na Madagaskare, kde sú po ňom dodnes pomenované ulice, ho vnímajú ako súčasť – či už pozitívnu, alebo negatívnu – vlastných národných dejín.

Beňovský bol v skutočnosti človekom bez hraníc, ktorý nepatril nikomu, no zároveň všetkým. Stelesňoval prototyp globálneho občana v ére, keď sa národné štáty ešte len začínali formovať. Svoju identitu flexibilne prispôboval podľa toho, kto práve držal v rukách kľúč k financovaniu jeho zámerov. Raz bol lojálnym poddaným Márie Terézie, inokedy poľským patriotom či oddaným služobníkom francúzskeho kráľa – vždy podľa toho, či potreboval amnestiu, financie, vojakov alebo lode.

Jeho životný príbeh je pozoruhodnou ukázkou nezlomnej vôle, mimo-riadnej prispôbovivosti a schopnosti prežiť v nehostinných podmienkach, ale aj obrovského ega, bezohľadnej manipulatívnej a nebezpečnej megalománie.

Naša cesta za odhalením tohto fenoménu sa však nezačína na palube lode, pod tropickým slnkom ani v kráľovských palácoch. Začína sa v pokojnej obci Horného Uhorska, uprostred rodinných sporov o majetok a mladíckej rebélie, ktoré predznamenal jeden z najbúrlivejších životných príbehov, aké kedy stredná Európa dala svetu. Vstúpme teda do roku 1746, do čias, keď sa narodil chlapec, ktorému malo byť rodné Vrbové čoskoro primalé.

Rodný kraj Mórica Beňovského

*Časť Západného Slovenska na prvom liste mapy
Uhorska od Johanna Christopha Müllera z roku 1709.*

(01) Prešporok (Bratislava), **(02)** Svätý Jur,

(03) Vrbové, **(04)** Beckovská Vieska.

CESTY A PLAVBY MÓRICA BEŇOVSKÉHO

- 01) 1769–1770 / Krakov – *cez Sibir* – Boľšereck (Čekavka)
- 02) 1771 / Boľšereck (Čekavka) – Macao
- 03) 1772 / Macao – *cez Île-de-France a Madagaskar* – Lorient (Francúzsko)
- 04) 1773 / Lorient (Francúzsko) – Port Louis (Île-de-France)
- 05) 1774 / Port Louis (Île-de-France) – Antongilský záliv (Madagaskar)

Pôvod a detstvo

(1746 – 1760)

Rodinné zázemie a záhada roku narodenia

V polovici 18. storočia plynul život v mestečku Vrbové pri Piešťanoch v pokojnom tempe typickom pre vidiek Horného Uhorska. Dominantami mestečka boli kostol, trhovisko a niekoľko šľachtických kúrií. Práve v tomto prostredí sa 20. septembra 1746 v rodine profesionálneho vojaka narodil chlapec, ktorému rodičia – v súlade s vtedajšími šľachtickými zvyklosťami – dopriali skutočne bohatý súbor mien: Matúš Móric Michal František Serafín August (Matthaeus Mauritius Michael Franciscus Seraphinus Augustus). Celému svetu sa však neskôr dostal do povedomia pod prostým menom Móric.

Jeho otec Samuel Beňovský (1703 – asi 1762) pochádzal zo zemianskej rodiny, ktorej korene sú späté s obcou Beňov, kedysi Benyó v Trenčianskej stolici. Historické pramene a písomné listiny potvrdzujú rodovú líniu Beňovských zhruba od 15. storočia, ale ústna tradícia a rodové legendy siahajú ešte hlbšie do minulosti, až do 11. storočia. V prípade, keď nižšia šľachta nedisponovala veľkými majetkami, predstavovala armáda jediný reálny spôsob, ako dosiahnuť spoločenský vzostup. Samuel sa teda stal vojakom a v rakúskom vojsku dosiahol hodnosť plukovníka husárov. Jeho prvá manželka zomrela ako 24-ročná. Z manželstva sa narodili dve deti, ale dospelosti sa dožila iba dcéra. Počas svojej vojenskej kariéry pôsobil pod velením generála Peštármedeiho, prvého manžela svojej druhej manželky a Móricovej matky Rozálie, s ktorou sa zrejme zoznámil počas návštev v generálovom dome. Samuelova vojenská služba vyžadovala, aby väčšinu času trávil vo Viedni alebo na cestách, a s manželkou aj deťmi udržiaval kontakt najmä prostredníctvom listov. Sporadické návštevy manže-

lov – či už Samuela vo Vrbovom alebo Rozálie vo Viedni – však zjavne neboli prekážkou toho, aby sa rodina postupne rozrástla o jedenásť detí.

Móricova matka, barónka Anna Rozália Révayová (4. 6. 1719, Cífer – 26. 7. 1760, Vrbové), bola príslušníčkou turčianskeho šľachtického rodu. Pred svojím druhým manželstvom so Samuelom bola manželkou generála Jozefa Peštármedeiho, za ktorého sa vydala ako 16-ročná a ktorý bol od nej o 46 rokov starší. Jej vzdelanosť dodnes dokumentuje testament vlastnoručne napísaný 11. júla 1760 v slovenskom jazyku, čo zároveň potvrdzuje, že slovenčina bola v ich rodine bežným dorozumievacím jazykom.

Rodinným sídlom Beňovských bola dvojpodlažná šľachtická kúria s nádvorím a vlastnou studňou, stojaca medzi ďalšími domami radovej zástavby na hlavnej ulici vo Vrbovom, kde sa nachádza dodnes. Do vlastníctva rodiny sa dostala prostredníctvom Móricovej matky, ktorá ju zdedila po prvom manželovi spolu s ďalšími majetkami. Práve tie sa po jej smrti stali predmetom právnych bitiek, ktoré prispeli k Móricovmu úteku do sveta.

Móric vyrastal v mnohopočetnej a pomerne komplikovanej rodinnej konštelácii, ktorá zrejme formovala jeho osobnosť už od útleho detstva. Jeho matka počas dvoch manželstiev porodila až 17 detí. Z jej prvého manželstva pochádzalo niekoľko nevlastných súrodencov z rodu Peštármedei – konkrétne päť dcér a syn Peter, z ktorých sa však dospelosti dožili iba tri sestry. K nim sa neskôr pripojili Móricovi vlastní súrodenci. Prvý narodený brat Kleofáš Michal zomrel v útlom detstve. Po jeho smrti sa druhorodený Móric stal najstarším dieťaťom. Nasledovalo ešte deväť súrodencov, z ktorých sa však dospelosti dožili len traja – bratia František (1753 – 1789) a Emanuel (1754 – 1799) a sestra Marta (1749 – 1825). Okrem toho mal ešte nevlastnú sestru, ktorá pochádzala z prvého manželstva jeho otca.

Zo všetkých súrodencov – vlastných aj nevlastných – mal Móric najlepšie vzťah s bratom Emanuelom, mladším o osem rokov. V dospelosti si s ním často písal. Naopak, nepriateľské vzťahy s nevlastnými sestrami a najmä s ich manželmi v súvislosti s neskoršími majetkovými spormi sa stali spúšťačím mechanizmom, ktorý naviedol Mórica na jeho budúcu dráhu.

Dobové pramene opisujú Mórica ako nadanú, no zároveň nebezpečne impulzívnu osobnosť. Beňovský disponoval vzácnym darom strhávať ľudí na svoju stranu, čo z neho robilo už v detstve medzi rovesníkmi prirodzeného lídra, no zároveň to mohlo viesť k tendenciám presadzovať svoje názory a z toho vyplývajúcim sporom. Jeho vrodená neschopnosť podriaďiť sa au-

toritám bola v priamom rozpore s vojenskou dráhou, na ktorú sa mal pôvodne vydať.

Podľa niektorých zdrojov si Móric v detstve zranil pravú nohu, čo spôsobilo, že kríval. Neskôr v dospelosti sa k tomu pridalo ďalšie zranenie nohy, ktoré utrpel buď počas bojov na fronte, alebo pri úteku z Kamčatky (alebo v oboch prípadoch).

Veľkou záhadou a zároveň svedectvom o Móricovej povahe zostáva otázka dátumu jeho narodenia. Zatiaľ čo matričné záznamy z Vrbového jednoznačne potvrdzujú rok 1746, on sám vo svojich slávnych Pamätiach uvádza rok 1741 aj napriek faktu, že jeho rodičia sa zosobášili až po smrti generála Peštármedeiho v roku 1743 a pred Móricom sa im narodil ešte jeho starší brat.

Päťročný rozdiel v roku narodenia zrejme nebol náhodnou chybou, ale zámerným strategickým krokom, ktorý mal prispieť k budovaniu jeho legendy. Ak chcel presvedčivo argumentovať svojou účasťou na významných historicko-politických udalostiach, akou bola napríklad sedemročná vojna, musel sa prezentovať ako muž vyššieho veku, než v skutočnosti bol. Tento fakt odhaľuje jeho sklon k manipulácii s pravdou – vnímal ju ako legitímny nástroj na budovanie svojho obrazu a sebaaprezentáciu.

Vrbové

V čase detstva a dospievania Mórica Beňovského bolo Vrbové prosperujúcim a historicky významným mestečkom, strategicky situovaným v srdci Nitrianskej stolice. Podľa dobových historických prameňov z tohto obdobia v ňom bola slovenčina (západoslovenské nárečie) nielen bežným každodenným jazykom ľudu, ale prirodzene sa ňou dorozumievala aj miestna šľachta v rámci svojich spoločenských stykov.

V priebehu 18. storočia sa Vrbové stalo jedným z najvýznamnejších obchodno-remeselníckych centier v širšom regióne. Tento rozmach bol z veľkej časti podporený kráľovskými privilégiami, ktoré mestečku v roku 1696 udelil panovník Leopold I. Vďaka nim sa vo Vrbovom pravidelne konalo šesť výročných jarmokov, ktoré sem privádzali obchodníkov z celého okolia. Ekonomický základ mestečka tvorilo najmä intenzívne vinohradníctvo a pestovanie technických plodín, pričom mimoriadne dôležité miesto malo spracovanie a bielenie ľanu. Popri poľnohospodárstve tu prevládalo aj umelecké hrnčiarstvo.

a neskôr možno aj poľštinu, keďže niektorí učitelia na škole v Svätom Jure pochádzali z Poľska. Na gymnázium si osvojil latinčinu, ktorá bola jazykom vedy a úradov. Okrem toho zrejme už od mladosti vedel po nemecky a k nemčine sa neskôr pripojila francúzština (hoci tú podľa historických zdrojov neovládal bezchybne). Pohnutý osud a pobyt v rôznych častiach sveta ho neskôr prinútili naučiť sa aspoň na základnej úrovni aj ruštinu, ale je otázne, do akej miery vedel po anglicky, keďže sa v liste Georgeovi Washingtonovi z roku 1782 ospravedlňuje, že mu píše po francúzsky, a odôvodňuje to svojou slabou znalosťou angličtiny. Malgašským jazykom takmer určite nehovoril.

Mladý Beňovský dospel v atmosfére relatívneho pokoja, ktorý v Uhorsku zavládol po dlhých dekádach protihabsburských povstaní. Stabilizácia krajiny pod vedením Márie Terézie však pre ambiciózneho šľachtica znamenala skôr stagnujúce prostredie. Vidiecky život na vrbovských statkoch nebol pre chlapca, ktorý od detstva prejavoval samostatnosť a dominantné sklony, žiadnym lákadlom. Ideálnou voľbou však pravdepodobne nebola ani armádna kariéra, pretože tá bola spojená s rigidnými pravidlami, ktoré by mladíka s búrlivou povahou dusili.

Bol barón Beňovský Slovak? A bol vôbec barón?

Dnešný pohľad na národnú identitu Mórica Beňovského je často výrazne skreslený moderným chápaním národovectva. V 18. storočí sa totiž príslušnosť k národu neriadila princípmi jazykového nacionalizmu, ako ich poznáme dnes. Beňovský bol predovšetkým „Hungarus“, teda občan Uhorského kráľovstva. Napriek tomuto širšiemu štátnemu zaradeniu bola jeho materinským jazykom slovenčina, konkrétne dobová kultúrna západoslovenčina, ktorú prirodzene používal v rodinnom kruhu aj pri bežnej komunikácii vo Vrbovom.

Hoci sa o jeho odkaz často sporia rôzne národné historiografie, historické pramene sú v tejto otázke pomerne jednoznačné. Najsilnejším dôkazom jeho slovenskej identity zostáva zápis v matrike piaristického gymnázia vo Svätom Jure, kde je Móric Beňovský výslovne uvedený ako príslušník „vyššej slovenskej šľachty“ (latinsky *praenobilis Slavus*). Tento záznam jasne definuje jeho pôvod a národnú orientáciu v časoch, ktoré predchádzali budovaniu jednotlivých národných štátov.

Titul *praenobilis* je však zaujímavý aj z iného pohľadu. Kým v školskom roku 1759/1760 bol Móric zapísaný ako radový uhorský šľachtic (*nobilis Hungarus*), v nasledujúcom roku 1760/1761 – teda po smrti jeho matky – sa zápis v školskom registri mení na *praenobilis Slavus*. Kým označenie *nobilis* vyjadrovalo príslušnosť k nižšej a chudobnejšej šľachte, titul *praenobilis* používala stredná majetnejšia šľachta. Po smrti matky sa Móric stal dedičom časti jej majetku, a tým sa presunul z vrstvy *nobilis* do *praenobilis*. Stále bol však len zemanom, hoci majetnejším. Móricova matka bola síce barónka, ale jeho otec patrila len k zemianskemu stavu a podľa uhorského práva sa titul dedil iba po meči. Po správnosti nemal Beňovský na titul „barón“, ktorý podľa všetkého začal aktívne používať od úteku z Kamčatky, nárok.

Takže odpoveď na prvú otázku z nadpisu tejto časti znie: áno, bol Slováč. Na druhú – nie, barónom nebol.

Catalogus Grammaticarum
Maur. Dengerly Nob. Hung. Verbal. Nitricensis | 15

Kým v školskom roku 1759/1760 bol Móric zapísaný
 ako radový uhorský šľachtic (*nobilis Hungarus*)...

<i>Thomas Zabit</i>	<i>Joseph Nagy</i>	<i>ex Ruthina By 20</i>
<i>Maurice Dengerly</i>	<i>Prae Nobil. Hung.</i>	<i>ex Bengerly 16</i>
<i>Joseph Zabit</i>	<i>Nobil. Hung.</i>	<i>Verbalis Nitri 17</i>

... v nasledujúcom roku 1760/1761 – teda po smrti jeho matky –
 – sa zápis v školskom registri mení na *praenobilis Slavus* (stredný riadok).

Úmrtie rodičov a prvé konflikty

(1760 – 1765)

Tragické udalosti a koniec mladosti

Pokojný rodinný život Mórica Beňovského sa otriasol v základoch v roku 1760. Osudový zlom nastal 26. júla, kedy bola celá rodina zasiahnutá hlbokou stratou – náhlou smrťou Móricovej matky Rozálie. Táto tragická udalosť však nebola jedinou komplikáciou v živote rodiny. Len dva týždne pred svojou smrťou, 11. júla 1760, Rozália stihla urobiť rozhodnutie, ktoré malo ďalekosiahle následky: zostavila novú poslednú vôľu, ktorou upravila dedičské podiely v prospech svojich detí z druhého manželstva so Samuelom Beňovským.

Tento krok, motivovaný snahou o zabezpečenie vtedy ešte nedospelého potomstva, však vyvolal vlnu prudkej nevôle a odporu. Nevlastné sestry z prvého Rozáliinho manželstva s barónom Peštármedeim spolu so svojimi ambicióznymi manželmi odmietli prijať nový testament. Situácia sa vyostрила do otvoreného nepriateľstva, keď sa nespokojní dedičia rozhodli verejne spochybniť jeho právnu platnosť a nárokovať si rodinné majetky vo Vrbovom a v Hrušovom (pri Bzinciach pod Javorinou), čím rodinu uvrhli do niekoľkoročného právneho sporu.

Testament

Závet matky Mórica Beňovského, barónky Rozálie Révayovej, bol spísaný dňa 11. júla 1760, zhruba dva týždne pred jej smrťou. Dokument sa zachoval až do dnešných dní a jeho historický význam spočíva nielen v jeho obsahu, ale aj vo forme, akou bol napísaný. Závet je dôležitý z dvoch dôvodov:

1. Upravy v dedičských podieloch: Primárnym cieľom testamentu bola zmena dedičských nárokov v prospech potomkov z druhého manželstva Rozálie so Samuelom Beňovským. Jedným z dedičov, ktorí benefitovali z tejto zmeny, bol aj syn Móric. Nový testament viedol k majetkovým sporom, ktoré vyvrcholili v roku 1765 a výrazne ovplyvnili Móricov ďalší život.

2. Použitie slovenského jazyka: Dokument má vysokú historickú hodnotu aj vďaka tomu, že bol v celom svojom rozsahu vyhotovený v dobovom slovenskom jazyku. V spoločenskom kontexte 18. storočia, kedy v úradnom styku a medzi príslušníkmi vyššej šľachty absolútne dominovala latinčina, je tento závet dôkazom, že slovenčina bola v súkromnom živote rodiny Beňovských úplne bežne používaným a prirodzeným komunikačným prostriedkom.

Súčasní historici vnímajú tento závet nie iba ako bežný právny dokument, ale aj ako presvedčivý a významný dôkaz o slovenskej identite rodu Beňovských. Originál tohto dokumentu sa nachádza v Štátnom archíve v Nitre.

Krátke pôsobenie v armáde

Rok po matkinej smrti, 15. augusta 1761, napísal pätnásťročný Móric svojmu otcovi list, v ktorom ho prosil o dovoľenie vstúpiť do rakúskej armády a stať sa profesionálnym vojakom. Toto rozhodnutie bolo zrejme aspoň čiastočne motivované neľahkou rodinnou situáciou v súvislosti s majetkovými spormi a čiastočne silnou vojenskou tradíciou v rodine Beňovských. Okrem otca bol významným vojakom aj jeho bratranec z otcovej strany Ján Andrej Beňovský, ktorý to dotiahol až na hodnosť generálmajora a bojoval v sedemročnej vojne. Mladý Móric mal teda inšpiráciu nielen vo svojom otcovi, ale aj vo vekovo bližšom bratrancovi (staršom o deväť rokov), ktorý bol známy svojou odvahou. Jeho zážitky z bojov na Mórica natoľko zapôsobili, že neskôr vo svojich Pamätiach tvrdil, že už ako 15-ročný – vďaka posunutiu svojho roku narodenia o päť rokov skôr – bojoval v sedemročnej vojne práve v tých bitkách, o ktorých mu rozprával Ján Andrej (napríklad bitky pri Lovosiciach či Domašove). Či a kedy Móric vstúpil do armády, nie je jasné, ale ak tak urobil, určite to bolo ešte pred rokom 1764.

Rovnako nejasný je aj dátum úmrtia Móricovho otca Samuela Beňovského. Niektoré zdroje hovoria, že sa Móric o smrti svojho otca dozvedel v roku 1762, iné vravia, že po smrti svojho otca v roku 1764 žil u svojho strýka Pavla Beňovského v obci Lehnice neďaleko vtedajšieho Prešporka (Bratislavy). Genealogické záznamy uvádzajú, že Samuel Beňovský zomrel 8. októbra 1766 v Győri u svojej dcéry z prvého manželstva. Je však zvláštne, že otec nefiguruje ako obranca majetkových práv svojich detí v sporoch, ktoré vypukli po zmene testamentu a vyvrcholili v roku 1765. Mohlo by to naznačovať, že v tomto roku už nežil, ale tiež to mohlo jednoducho znamenať, že mu zdravotný stav nedovoľoval aktívnejšie vystupovať ako hlava rodiny a táto úloha prešla na Mórica.

O Beňovského živote v období medzi rokmi 1762 a 1764 existujú len hmlisté domnienky. Ako už bolo spomenuté, je možné, že bol nejaký čas kadetom v rakúskej armáde. Podľa Pamäti, v ktorých je o päť rokov starší a má 21 rokov, sa aktívne zúčastnil na rôznych bojoch rakúskej armády proti Prusku a potom odišiel na pozvanie k strýkovi do Poľska. To všetko je, samozrejme, fikcia. Pobyt v Poľsku však nie je celkom vymyslený: v roku 1762 alebo 1763 sa zrejme skutočne zdržiaval v Breslau (dnešná Vratislav), kde urobil na tú dobu závažné životné rozhodnutie – opustil katolícku vieru a verejne sa prihlásil k evanjelickému luteránskeму vyznaniu.

Obvinenie z odpadlivity a ozbrojený konflikt

Hoci bol Móric Beňovský pokrstený ako rímsky katolík, v roku 1764 sa rozhodol prejsť na luteránsku vieru. Čo ho viedlo ku konverzii, nie je známe (Beňovský neskôr v ruskom zajatí o sebe vyhlasoval, že je kresťan bez bližšej špecifikácie), ale táto zmena náboženského presvedčenia nezostala bez následkov. V tom istom roku, počas svojho pobytu na Spiši, bol predvolaný pred súd v Levoči, sídle Spišskej župy, kde mal čeliť obvineniu z apostázy – odpadlivity od oficiálnej viery. Vtedajšia prísne katolícka habsburská monarchia vnímala apostázu ako mimoriadne závažný a politicky citlivý prečin. Mórica vinili z príklonu k odnoži luteránstva nazvanej jansenizmus*, čo dobové úrady klasifikovali ako nebezpečné kacírstvo.

* Jansenizmus bolo reformné hnutie v katolíckej cirkvi v 17. a 18. storočí, ktoré sa rozšírilo v oblasti dnešného Francúzska, Holandska, Belgicka a Luxemburska na základe posmrtné vydaného diela holandského teológa a biskupa Corneliusa Jansena s názvom Augustinus. Išlo o morálne prísny teologický smer podobný kalvinizmu. K prívržencom patrili aj matematik Blaise Pascal.

Obvinenie z apostázy bolo jedným z kľúčových faktorov, ktoré odštartovali jeho útek do zahraničia. Išlo o iróniu osudu, pretože Beňovského vierovyznanie bolo značne flexibilné podľa toho, čo si vyžadovala momentálna situácia, a v budúcnosti sa bude viac hlásiť ku katolíckej viere ako ku protestantskej.

Ďalším a častejšie spomínaným faktorom v jeho úteku bolo vyostrenie majetkových sporov s nevlastnými sestrami a ich manželmi, ktoré v tomto čase dosiahlo kritický bod. Hlavným odporcom mladého Mórica a jeho súrodencov bol jeho švager Alojz Bertalanfi (manžel Rozáliinej dcéry Terézie), ktorý sa v roku 1765 zmocnil dedičného majetku v Hrušovom. V júni 1765 sa vtedy 18-ročný Móric Beňovský so zbraňou v ruke a v sprievode verného služobníctva pokúsil získať obsadený majetok späť. Hoci sa mu z neho Bertalanfiho podarilo nakrátko fyzicky vytlačiť, tento čin mal pre neho ďalekosiahle následky.

Beňovský vo svojich Pamätiach nepodáva násilné vniknutie na rodinné majetky ako protiprávny akt, ale ako nutnú obranu vlastného rodového dedičstva a ochranu záujmov svojich mladších súrodencov. Úrady však mali na tento čin iný názor a klasifikovali ho ako násilné obsadenie cudzieho majetku a porušenie verejného poriadku. Švagrovia podali na Mórica na stoličnom súde v Nitre obsérnu žalobu, v ktorej využili aj jeho predchádzajúce obvinenie z Levoče – okrem násilností ho opäť obvinili aj z apostázy, čítania heretických kníh a jansenizmu. Keďže na majetok zaútočil so služobníctvom, k obvineniam ešte navyše pridali poburovanie ľudu proti zemepánom.

Nitriansky súdny proces sa skončil Beňovského prehrou. Súd rozhodol, že majetok má byť vrátený Bertalanfimu a Beňovskému vymeral dva mesiace väzenia. Ešte pred vynesením rozsudku vydal krajinský sudca Mikuláš Pálffy 22. augusta 1765 príkaz na jeho uväznenie a začatie vyšetrovania práve z dôvodu apostázy. V tejto súvislosti sa v archívoch nachádza zaujímavý list z obdobia súdneho procesu. V ňom sa slobodomurár Ladislav Jeszenovszký obracia na nitriansky súd so žiadosťou o odvolanie zatykača na Beňovského, pričom argumentuje jeho „mladíckou nerozvážnosťou“. Súd jeho žiadosti nevyhovel a rozsudok potvrdil. Táto príhoda je zaujímavá aj preto, lebo sa tu prvý raz spája Beňovský so slobodomurárstvom. To sa znovu objaví na scéne až o mnoho rokov neskôr v súvislosti s Benjaminom Franklinom.

Exil a strata domova

Beňovský sa vymeranému trestu jednoznačne odmietol podriaďiť a počas vynesenia rozsudku už zrejme ani nebol vo Vrbovom. V tom čase sa totiž podľa niektorých zdrojov odohrala príhoda, ktorá ešte zhoršila jeho postavenie. Údajne sa počas návštevy u príbuzných zúčastnil na neviazanej zábave so služobníctvom, pri ktorej došlo k nehode. Veseliacich sa mladých prišiel napomenúť najstarší člen rodiny a nešťastnou náhodou sa stal obeťou náhodného výstrelu z pušky. Z príhody nie je jasné, či išlo o Móričovu zbraň, ale dá sa tak predpokladať. V každom prípade, v snahe uniknúť väzenskej cele a ďalším potenciálnym obvineniam, sa Beňovský pravdepodobne na jeseň 1765, kedy sa po ňom v archívoch rakúskej monarchie stráca stopa, rozhodol pre radikálny krok – útek do susedného Poľska (vo svojich *Pamätiach* si na zdôvodnenie odchodu do Poľska vymyslel postavu zámožného strýka, ktorý ho tam mal povolať ako svojho dediča, nie príkaz na uväznenie). Týmto činom sa však dopustil ďalšieho prehrešku, keďže porušil prísne nariadenie panovníčky Márie Terézie, ktoré zakazovalo vycestovanie z monarchie bez príslušného povolenia. Za tento akt neposlušnosti bol oficiálne vyhlásený za proskribenta, teda vyhnanca, a jeho majetok podľa uhorského práva prepadol v prospech štátu. Ako vyhnanec tiež stratil väčšinu občianskych práv a v prípade návratu mu hrozilo väzenie alebo až poprava.

Tieto dramatické udalosti definitívne pretrhli jeho putá s rodným Uhorskom a odštartovali jeho kariéru dobrodruha na svetovej scéne.

Pohľad na Spišskú Sobotu.

Útek do Poľska a utajený sobáš

(1766 – 1768)

Spišské intermezzo

O tom, kde a ako Beňovský strávil roky 1766 a 1767, sa opäť môžeme len dohadovať. Podľa jeho Pamätí sa v Poľsku dlho nezdržal: najprv bol v Gdaňsku, odkiaľ sa mal preplaviť do Hamburgu a nakoniec až do Amsterdamu a Plymouthu vo Veľkej Británii. Z Británie chcel pokračovať do Indie, ale v roku 1767 ho viacerí poľskí magnáti listami vyzvali, aby sa pripojil k práve vznikajúcej Barskej konfederácii. V júli sa teda vrátil do Poľska, kde zložil prísahu konfederácii.

Skutočnosť, ako ju dokladajú existujúce historické pramene, je však oveľa prozaickejšia. Je možné, že po Beňovského rozhodnutí nepodriaďiť sa rozsudku a utiecť z Uhorska (pravdepodobne v septembri 1765) naozaj strávil roky 1766 a 1767 v spomínaných prístavoch. Najneskôr začiatkom roka 1768 (ale možno už v roku 1767) sa zrejme vrátil, ale určite nie na pozvanie poľských magnátov, ktorí o dvadsaťročnom mladíkovi nemali prečo vedieť, a s najväčšou pravdepodobnosťou našiel útočisko na cudzom území, ktoré bolo k Uhorsku najbližšie – na Spiši.

Spišský región bol v osemnástom storočí fascinujúcou geopolitickou anomáliou, ktorá priťahovala dobrodruhov a vyhnancoz z celej monarchie. Od roku 1412 sa totiž šesťnásť spišských miest nachádzalo v takzvanom poľskom zálohu,* čo im dávalo zvláštne postavenie. Hoci územie geograficky a kultúrne stále patrilo k Uhorsku, administratívne, súdne a daňovo podliehalo poľskej korune. Pre prenasledovaného Mórica to bola strategicky ideálna skrýša. Uhorskí pandúri tam nemali žiadne reálne právomoci, a tak mohol Beňovský mimo dosahu nitrianskej či trenčianskej jurisdikcie opäť slobodne dýchať. Jeho hlavným útočiskom sa stala prosperujúca a bo-

hatá Spišská Sobota, ktorá v tom čase fungovala ako jedno z významných centier obchodu a remesiel v Uhorsku.

Podľa Pamäti si Beňovský urobil v Spišskej Sobote nútenú zastávku cestou z Uhorska do Poľska, pretože ho zachvátila horúčka. Či to bolo naozaj tak, alebo sa tam dostal z iného dôvodu, to nevieme. Vieme však, že sa v Spišskej Sobote ubytoval u váženého a zámožného miestneho mäsiara a cechmajstra nemeckého pôvodu Pavla Hönscha. Prostredníctvom jeho syna, tiež Pavla, ktorý pôsobil ako strážmajster v súkromnej milícii poľského kniežaťa Karola Stanislava Radziwiłła, sa zrejme zoznámil s myšlienkami a zámermi takzvanej Barskej konfederácie. Išlo o významné poľské šľachtické hnutie, ktoré otvorene vystupovalo proti narastajúcemu vplyvu cárskoho Ruska a bábkovému kráľovi Stanislavovi Augustovi Poniatowskému.

Ťažko povedať, či Beňovského natoľko oslovili idey konfederátov, že sa k nim rozhodol pridať, alebo boli dôvodom jednoducho financie. Počas tohto obdobia nemajetný Beňovský zrejme hľadal možnosti, ako si zarobiť, a keďže cesta vojenskej služby bola pre neho zatvorená, pôsobenie v radoch povstalcov mohlo preňho predstavovať jeden spôsob zárobku. Ďalší, o ktorý sa pokúsil, bol omnoho nezvyčajnejší. Nie je známe, ako Beňovský natrafil na alchýmiu. Podľa niektorých zdrojov ho k nej priviedol istý barón Jungburg, ku ktorému sa ešte dostaneme, ale tomuto tvrdeniu celkom nezodpovedá časová následnosť udalostí. V dobovom osvietenskom ponímaní 18. storočia sa však dobrodruhovia typu Beňovského (podobne ako gróf Cagliostro alebo Casanova) často pohybovali v kruhoch, ktoré koketovali s hermetizmom, slobodomurárstvom a transmutáciou kovov – alchýmiou. Beňovský sa údajne pokúsil medzi miestnymi mešťanmi získať investorov, aby mohol realizovať alchymistické pokusy zamerané na výrobu zlata. Tieto pokusy však skončili fiaskom a finančnými dlhmi (prvými, ale nie poslednými), kvôli čomu si vraj v Spišskej Sobote pohneval časť mešťanov – svojich veriteľov.

* Poľský alebo spišský záloh bolo zálohovanie 34 spišských miest a obcí Poľsku od 8. novembra 1412 do 9. novembra 1772. Počas 360 rokov bolo toto územie do určitej miery odtrhnuté od Uhorského kráľovstva a patrilo pod správu Poľska. Tieto enklávy boli Poľsku pôvodne dočasne odovzdané uhorským kráľom Žigmundom Luxemburským ako forma ručenia za splatenie finančnej pôžičky, avšak vplyvom rôznych okolností, ako aj nechuti poľskej strany vzdať sa bohatej oblasti, ku splateniu dlhu nikdy nedošlo. Nečakane dlho trvajúcu zálohu nakoniec od Poľska získali Mária Terézia a Jozef II. vojenskou silou v rámci prvého delenia Poľska.

Životná láska

V tomto čase sa v živote mladého Beňovského odohrala udalosť, ktorá mala navždy zmeniť jeho osobný život. V malebnej Spišskej Sobote spoznal sedemnásťročnú Zuzanu Hönschovú, dcéru rodiny, u ktorej býval, a sestru Pavla Hönscha. Zuzana pochádzala z usporiadaného evanjelického meštianskeho prostredia, odlišného od šľachtickej spoločnosti, v ktorej sa Móric dovtedy pohyboval. Napriek kultúrnym a spoločenským rozdielom vzplanul medzi charizmatickým šľachticom a pôvabným dievčaťom vzťah, ktorý pretrval všetky budúce útrapy osudu. Móric v nej našiel oddanú životnú partnerku a ženu, ktorá zostala po jeho boku aj v tých najneistejších časoch.

Zuzana jeho city opätovała, no ich vzťah narazil na odpor jej rodičov. Pre váženého spiškosobotského meštana bol Beňovský politicky kompromitovaným dobrodruhom, mužom bez stabilného majetku a stáleho zázemia, ktorý ich dcére nemohol poskytnúť ani vysoký spoločenský status, ani dostatočné majetkové zabezpečenie (a mali pravdu). Beňovského postavenie štátom stíhaného rebela ohrozovalo dobré meno a spoločenskú pozíciu celej rodiny Hönschovcov. Mladí zaľúbenci sa preto v atmosfére napätia a tlaku okolia rozhodli pre jediné možné východisko – tajný útek. Dňa 20. apríla 1768, v tichosti a ďaleko od zvedavých pohľadov, v dedinke Wielkanoc pri Krakove Móric spečatil svoj vzťah so Zuzanou sobášom. Výber miesta bol zámerný – nachádzalo sa mimo dosahu levočských či spiškosobotských úradov aj Zuzaninho otca. Svadobný obrad sa konal v skromných priestoroch miestneho protestantského zboru, bez veľkej slávy či prítomnosti nevestiných príbuzných. Rýchla tajná svadba však zrejme nebola iba spontánnym rozhodnutím dvoch zaľúbencov, ale možno aj nutnosťou, ako naznačuje fakt, že ich prvý syn Samuel sa narodil v Spišskej Sobote už v decembri toho istého roku.

Potomstvo Mórica Beňovského a Zuzany Hönschovej

Samuel (1768 – 1772): Prvorodený syn, ktorý sa narodil v Spišskej Sobote v čase, keď bol jeho otec v zajatí. Zomrel ako štvorročný skôr, než Zuzana stihla odcestovať za manželom do Francúzska; Móric ho preto nikdy osobne nepoznal.

Móric Karol Ľudovít August (1773 – 1774): Narodil sa na Île-de-France (dnes Maurícius) a zomrel vo veku ôsmich mesiacov na niektorú z tropických chorôb počas budovania osady Louisbourg na Madagaskare.

Anna Zuzana Rozália (1779 – 1816): Prišla na svet v Beckovskej Vieske. V dospelosti sa vydala za Donáta Váradiho-Szakmáryho, no jej život predčasne ukončila tuberkulóza vo veku 37 rokov.

Žofia Augustína Monika Jozefa (1780 – 1817): Narodila sa v Rijeke a neskôr sa vydala za Rudolfa Očkaja. Je iróniou osudu, že jej manžel bol synovcom šľachtica, ktorého Beňovský v mladosti nešťastnou náhodou usmrtil. Zomrela taktiež ako 37-ročná.

Dcéra bez mena (1784): Dieťa sa narodilo v Baltimore v čase, keď bol Móric na svojej poslednej madagaskarskej misii; novorodeniatko zomrelo krátko po pôrode.

Pokračovatelia rodu

Hoci Móric nemal mužských potomkov, rod Beňovských pokračoval prostredníctvom vetiev dcér a brata Emanuela:

Vetva Emanuela Beňovského: Táto vetva vymrela v roku 1913 so smrťou Emanuelovho vnuka, Šándora Beňovského. Grófsky titul však nezanikol, pretože bezdetný Šándor adoptoval synov príbuzného Lajoša Beňovského, Mórica a Rudolfa.

Vetva dcéry Anny: Sobášom Apolónie Szakmáryovej, dcéry Anny Zuzany Rozálie, s Ladislavom Plathym vznikla línia Plathyovcov. Ich potomkovia, vrátane Mikuláša Plathyho, zotrvali v Beckovskej Vieske až do 20. storočia.

Vetva dcéry Žofie: K potomkom tejto vetvy patrila až do roku 2020 Alžbeta Ambróziová (rodená Szücssová), ktorá uchovávala rodinné dedičstvo, vrátane Beňovského grófskeho erbu a historických listín podpísaných Máriou Teréziou.

Pod zástavou Barskej konfederácie

(1768)

Zatknutie a uväznenie

Jar roku 1768 priniesla do stredovýchodnej Európy tektonické geopolitické otrasy. Poľsko-litovská únia sa ocitla v stave hlbokého vnútorného rozkladu, paralyzovaná neustálymi náboženskými konfliktmi a čoraz nezniesiteľnejším tlakom rozpínajúceho sa cárskeho Ruska. Keď sa proruský panovník Stanislav August Poniatowski, dosadený na trón vďaka tomu, že bol bývalým milencom ruskej cárovnej Kataríny II., napokon podrobil nátlaku Petrohradu, vlastenecky cítiaca poľská a litovská šľachta dospela k bodu zlomu. V podolskom mestečku Bar sformovali Barskú konfederáciu – militantné hnutie, ktoré sa odhodlalo k otvorenému odporu proti bábkovej vláde udržiavanej násilnými ruskými metódami. Cieľom bol boj za národnú nezávislosť a horlivá obrana ohrozenej katolíckej viery.

Nevieme, do akej miery bola pre Mórica Beňovského, čerstvo ženatého muža, účasť v tomto krvavom konflikte otázkou vlasteneckého presvedčenia, ambícií a zárobku. Pravdepodobne išlo o zmes všetkých troch a zároveň ako vyhnanec a utečenec zrejme nemal veľmi na výber. Sotva niečo vyše mesiaca po svadbe, v júni 1768, odcestoval Beňovský spolu so švagrom Pavlom Hönschom do povstaleckého tábora v Krakove, kde sa v tom čase koncentrovali poľskí povstaleckí šľachtici Barskej konfederácie. Hneď po príchode však dal vodca konfederácie maršal Czarnocki Beňovského uväzniť – možno pre jeho príslušnosť k protestantizmu, keďže katolícki konfederáti považovali luteránov a kalvínov za nepriateľské entity. V čase, keď podľa *Pamätí* Beňovský cválal na čele regimentu so šiestimi stovkami vojakov z Novogrodu do Krakova, v skutočnosti podľa Hönschovej výpovede sedel vo väzení, kde strávil trinásť dní. Samotný Hönsch sa začiatkom júla vrátil domov.

Z väzenia sa Beňovský dostal prostredníctvom (vymysleného) tvrdenia, že na základe poverenia kniežaťa Radziwiłła na Spiši pre konfederáciu naverboval päťdesiat vojakov. Podľa inej hypotézy jeho prepustenie zabezpečil vysokopostavený člen konfederácie, s ktorým sa Beňovský poznal zo Spiša. Nevieme, ktorá verzia je správna, ale faktom je, že ho z väzenia prepustili.

V tábore sa Beňovský zoznámil s barónom Adalbertom Alexandrom Jungburgom, vtedy už zrelým 42-ročným mužom, označovaným v dokumentoch ako „bývalý nadporučík“. Práve s ním mal na Spiši zorganizovať bojovú jednotku a získať finančnú pomoc pre potreby konfederácie. A tak sa Beňovský vracia do Spišskej Soboty.

Vďaka archívnemu fondu Dvorskej vojenskej rady vo Viedni (Hofkriegsrat) máme pomerne detailné informácie o udalostiach z leta 1768, ktoré vyústili do Beňovského zatknutia. Tradične sa uvádza, že práve nelegálne verbovanie vojakov pre povstaleckú armádu bolo dôvodom následného Beňovského zatknutia a uväznenia na staroľubovnianskom hrade. Korešpondencia medzi veliteľom zámku majorom Elstermannom a dvorskou vojenskou radou vo Viedni však podáva iný, omnoho zamotanejší príbeh, v ktorom už vidieť zárodok Beňovského sklonov k manipulácii ľudí a okolností a prispôsobovania si skutočnosti podľa potreby. Podľa nej Beňovský navštívil Elstermanna na hrade Stará Ľubovňa a informoval ho, že hrad sa chystajú obsadiť konfederáti. Ponúkol mu, že v záujme posilnenia posádky hradu pre neho naverbuje ľudí a presvedčil ho, aby mu vystavil patent (poverovaciu listinu) s oprávnením nielen verbovať vojakov, ale celkovo konať v prospech obrany pevnosti. Hoci sa predtým zrejme nepoznali, Beňovský si prekvapujúco získal Elstermannovu dôveru a ten mu patent zostavený podľa všetkého samotným Beňovským 23. júla 1768 vydal. Keďže poverenie mu bolo vydané v mene poľského kráľa, Beňovský tak vlastne vstúpil do služieb poľskej koruny a tým sa – aspoň naoko – postavil proti konfederácii. Hneď na druhý deň začal s verbovaním, ale v Spišskej Novej Vsi sa stretol s odporom zo strany zástupcov mesta. Situácia sa ďalej komplikovala a podľa neskoršej výpovede Hönscha sa Beňovskému a Jungburgovi nepodarilo naverbovať dostatočný počet mužov, a tak sa rozhodli odísť do Británie, kde chceli získať bohatstvo prostredníctvom... alchýmie.

Tesne pred odchodom, pravdepodobne 26. júla, však dal Elstermann Beňovského zatknúť a uväzniť na hrade v Starej Ľubovni. Keď sa o zatknutí

dozvedel jeho švager Pavol Hönsch, 30. júla 1768 sa išiel dobrovoľne prihlásiť na magistrát v Spišskej Sobote a podať tam výpoveď, aby ochránil svoju rodinu. Na základe informácií z jeho aj ďalších výsluchov a odhalenej korešpondencie potom o týždeň neskôr, 8. augusta 1768, zatkli v Levoči aj baróna Jungburga. Pri domovej prehliadke u Jungburga skutočne našiel levočský armádny veliteľ podplukovník Abschatz vojenský patent vystavený na Beňovského meno a podpísaný majorom Elstermannom, ktorý ho splnomocňoval na nábor vojakov v uhorsko-poľskom pohraničí.

Beňovského plán „dvojitého agenta“ bol skutočne prefíkaný, a keby nebolo výpovedí jeho spoločníkov, zrejme by mu nebolo možné dokázať, pre ktorú stranu v skutočnosti pracoval. Z výpovedí však vyplynulo, že išlo o verbovanie vojakov pre cudziu (poľskú) armádu na území pod správou Habsburgovcov. Prípád preto nespadal pod bežný civilný alebo stoličný súd, ale bol vnímaný ako ohrozenie neutrality monarchie, a preto bol v kompetencii vojenskej jurisdikcie. Celé vyšetrovanie, zápisnice z výsluchov a správy o zatknutí boli okamžite zaslané poľnému maršalovi Leopoldovi Pálffyemu do Bratislavy a odtiaľ priamo Dvorskej vojenskej rade vo Viedni, ktorá bola najvyšším vojenským orgánom ríše.

Únik z väzenia

Uväznenie v cele staroľubovnianskeho hradu mohlo byť bodkou za Beňovského dobrodružnou kariérou. Beňovský však opäť preukázal talent dostať sa z prekérnej situácie a navyše mal asi aj trochu šťastia.

Presné detaily jeho prepustenia ostávajú predmetom historických dohadov. Niektoré teórie vravia, že sa z väzenia dostal vďaka intervencii neznámych vplyvných osôb. Je však možné, že vo väzení v Starej Ľubovni strávil niekoľko mesiacov, pretože 17. decembra 1768 Štátna kancelária vo Viedni listom informovala majora Elstermanna, že patent, ktorý vydal Beňovskému a o ktorého vrátenie požiadal, zostane uložený vo vyšetrovacom spise a že má na celú záležitosť radšej zabudnúť. Elstermann následne poslal Beňovského s ozbrojeným sprievodom do Krakova k ruskému generálovi Apraxinovi, ktorý mal rozhodnúť o jeho osude. Podľa *Pamätí* ho počas cesty niekde pri Nowom Targu oslobodili konfederáti. Historici si však myslia, že ho skôr prepustil na slobodu samotný Apraxin potom, čo Beňovský prisahal, že nebude bojovať proti ruským vojskám.

Či už to bolo tak, alebo onak, Beňovský sa dostal na slobodu a následne zamieril naspäť. Nie však domov do Spišskej Soboty k manželke a čerstvo narodenému synovi, ale do konfедераčného tábora v dedinke Kurima pri Bardejove, kde sa opäť pridol k Barskej konfederácii. Tento krok znamenal definitívne uzavretie spišskej kapitoly jeho života.

Legenda o úteku

S nedobrovoľným pobytom Mórica Beňovského na hrade v Starej Ľubovni sa dodnes viaže podmanivá romantická legenda. Podľa nej mala hlavnú zásluhu na jeho záchrane jeho oddaná manželka Zuzana. Príbeh hovorí, že hoci bola v tom čase vo vysokom štádiu tehotenstva, neváhala vymyslieť a uskutočniť odvážny plán. Podľa neho Zuzana zorganizovala sofistikovanú akciu, pri ktorej opila hradnú stráž, a v zmätku, ktorý nastal, prepašovala Mórica z hradu tak, že ho ukryla pod záhybmi svojej širokej sukne. Vďaka svojmu pokročilému tehotenstvu údajne nepôsobila na stráž ako hrozba, čo jej umožnilo získať potrebný prístup do bezprostrednej blízkosti jeho cely. Ťažko však povedať, ako sa jej podarilo vyviešť manžela nepozorovane von.

Dnes túto dramatickú príhodu pripomína na hrade nielen pamätná tabuľa, ale aj stála expozícia venovaná Móricovi Beňovskému, ktorého si história pamätá ako najvýznamnejšieho väzňa, aký kedy prebýval medzi studenými hradnými múrmi.

Dva mesiace na bojisku a zajatie

Po prepustení generálom Apraxinom a odchode z Krakova Beňovský zamieril do Uhorska, presnejšie do tábora konfederácie v dedinke Kurima pri Bardejove, kde sa dal do služieb poľského kniežata, generálporučíka Jerzyho Marcina Lubomirského. Ten ho poslať na ukrajinské Podolie k najvýznamnejším veliteľom Barskej konfederácie – bratom Puľaským.

Tu sa opäť prejavili Beňovského mystifikačné schopnosti. Starší z bratov Puľaských – Franciszek, pod ktorým potom Beňovský aj slúžil, ho mal prijať do služby pod menom Móríc Hadik a prideliť mu funkciu adjutanta, teda niečo ako pobočníka. Priezvisko Hadik bol pseudonym, ktorý Beňovský v tomto čase používal. Vydával sa pritom za syna rakúskeho generála Andreja Hadika, ktorého dcéra bola... manželkou kniežata Lubomirského. Niektorí historici sa domnievajú, že s pseudonymom prišiel práve Lubomirský a že on bol tým, kto zabezpečil prepustenie Beňovského z väzenia v Krakove, do ktorého ho v predchádzajúcom roku uvrhol maršal Czarnocki. Je teda pravdepodobné, že sa Beňovský s Lubomirským poznal už skôr, ako prišiel do jeho tábora.

V januári a februári 1769 sa Beňovský pod velením bratov Puľaských zúčastnil niekoľkých menších, no úspešných bitiek. Šťastie Beňovského opustilo pri dedine Braha na brehu Dnestra. Po tom, čo sa Puľaského vojenská jednotka týždeň urputne bránila ruským útokom, boli jej členovia nakoniec 13. marca prinútení preplávať Dnester a uchýliť sa do tureckej pevnosti Chocim (dnes ukrajinské mesto Chotyn) na druhom brehu. Beňovskému s Franciszkom Puľaským sa s pomocou miestneho tureckého veliteľa podarilo vrátiť do Poľska, kde sa naďalej zúčastňovali na útokoch proti ruským okupantom. Pri jednej takejto potýčke pri meste Nadvirna (niektoré zdroje uvádzajú, že to bolo pri meste Ternopil alebo Polonne) utrpel Beňovského oddiel porážku a on sám padol do zajatia. Podľa *Pamäti* sa tak stalo v máji 1769, ale v skutočnosti to bolo už v apríli, pretože sa z tohto obdobia zachoval zápis z výsluchu Beňovského ruským kniežatom Alexandrom Golícynom. Beňovský v ňom vystupoval pod ďalším pseudonymom – ako Bičevský.

Po výsluchu bol Beňovský spolu s množstvom ďalších poľských zajatcov odvedený do Ruska. Padnutím do ruského zajatia sa uzavrela Beňovského prvá významná etapa života. Tá skutočne osudová – sibírska – mala v kazaňskom žalári práve začať.

Prínos konfederácii – pravda verzus fabulácie

Vo svojich *Pamätiach* sa Beňovský vykreslil ako hrdina mnohých významných bitiek a dôležitý článok povstania, bez ktorého rozhodnutí by sa poľské vojská nepohli z miesta. Uvádza, že bol povýšený do hodnosti plukovníka a že mu poľskí maršali konfederácie, Michał Krasiński a Michał Jan Pac, v roku 1772 za zásluhy udelili dekrétom in absentia (v neprítomnosti) vysoké vojenské vyznamenania. Hoci historici toto tvrdenie dlho spochybňovali, pretože v oficiálnych archívnych dokumentoch Barskej konfederácie a poľských vojenských záznamoch sa žiadny dokument o udelení takýchto počt Beňovskému nenachádza, dekrét podľa všetkého reálne existuje a je uložený v Archives Nationales v Paríži. Krasiński a Pac v ňom oficiálne potvrdzujú, že gróf Móric Beňovský bojoval v radoch Barskej konfederácie, preukázal mimoriadnu odvalu, utrpel zranenia a bol zajatý Rusmi. Dokument ho označuje za plukovníka konfederácie.

V skutočnosti Beňovský slúžil v konfederácii len relatívne krátky čas ako radový dôstojník (pravdepodobne s hodnosťou poručíka či kapitána). Jeho pôsobenie sa skončilo po niekoľkých mesiacoch zajatím ruskými vojskami a následným vyhnanstvom na Kamčatku.

Ťažko povedať, čo viedlo Krasińského a Paca k vystaveniu dekrétu. Možno to, že sa všetci traja v roku 1772 nachádzali v exile v Paríži a maršali takto Beňovskému ako bývalému spolubojovníkovi po úteku z ruského zajatia chceli pomôcť. V každom prípade mu dekrét pridala na dôveryhodnosti a otvoril mu dvere na francúzsky kráľovský dvor. Francúzsko totiž predtým Barskú konfederáciu tajne finančne aj vojensky podporovalo.

Niektorí poľskí historici pri analýze dobových listín zistili, že Beňovský do svojich *Pamätí* zakomponoval ako svoje vlastné aj vojenské zásluhy a hodnosti iných osôb, napríklad Franciszka Pułaského, ktorý neskôr zahynul v bitke pod Łomazami 13. septembra 1769 pri pokuse priviesť posily na pomoc svojmu bratovi Kazimierzovi. Dovolil si to snáď preto, lebo v čase dopisovania *Pamätí* boli už obaja bratia po smrti? Nevieme, ale je to logický záver.

Hoci s Kazimierzom Pułaským mal Beňovský omnoho sporadickejší styk ako s Franciszkom, ktorý bol jeho priamym nadriadeným vojenským veliteľom, v knihe opisuje vzťah s ním ako blízke priateľstvo dvoch rovnocenných veliteľov, čo bolo opäť zveličenie. Známosť (aj keď len povrchná) s Kazimierzom Pułaským mu však neskôr v Európe či Amerike dlážдила cestu do salónov elít, akými boli Benjamin Franklin a George Washington.

Z kazaňského azylu do sibírskych okov

(1769 – 1770)

Cesta do Kazane a život v exile

Máj roku 1769 predstavoval pre Mórica Beňovského nielen symbolickú bodku za jeho dovtedajším pôsobením na európskych bojiskách, ale predovšetkým začiatok životnej odysey, ktorá svojou svojráznosťou nemá medzi historickými osobnosťami našich dejín obdobu.

O tejto časti jeho života vieme hlavne z *Pamätí*, ale podľa historikov ide o viac-menej autentický obraz skutočnosti. Možné je však aj to, že si Beňovský niektoré opisy „požičal“ z knihy François de Belcour, v ktorej tento vojnový zajatec podáva svoju skúsenosť z cesty do Kazane. Jeho kniha vyšla vo Francúzsku v roku 1776 a Beňovský sa k nej mohol po svojom návrate z Madagaskaru do Francúzska ľahko dostať – predtým, než začal písať svoje memoáre.

Počas náročnej cesty do Kazane Beňovský niekoľkokrát ochorel a mal vysoké horúčky. Našťastie, nebol odkázaný len na vlastné sily; spoločnosť mu robil spolubojovník, švédsky major a dobrodruh Adolf August Wynbladth (niekedy písaný aj ako Winbladth). Hoci podľa svedectva jeho súčasníka Karola Lubicza Chojeckého prišiel Beňovský do Kazane v zúboženom stave, pomerne rýchlo sa dokázal pozviechať a prispôbiť novým podmienkam. Podporu mu poskytla aj miestna poľská komunita evanjelického vyznania, ku ktorému sa Beňovský v Kazani opäť prihlásil. V tomto čase na zamaskovanie pravého mena a pôvodu stále využíval kryciu identitu podplukovníka Hadika.

Napriek tomu, že bol Beňovský oficiálne vedený ako väzeň, podmienky jeho internácie sa dosť líšili od ponurých predstáv o krutom žalári. Podľa *Pamätí* bol ubytovaný v dome zlatníka švédskeho pôvodu, s ktorým sa rýchlo spriatelil. Kazaň bola v 18. storočí dôležitým administratívnym centrom,